

Gekostumeerde Fancy-Fair. — Februari 1902.

Foto van de Eerste L. M. Delboy-Baer, Gekostumeerde

Pistache- en chocolade tent

IMPERIALISTISCHE ACHTERGRONDEN VAN *DE STILLE KRACHT*

Dreyfus, Transvaal en... Atjeh?

De schrijver Couperus had een scherpe neus voor de tijdgeest. Contemporaine 'kwesties' en ontwikkelingen verwerkte hij subtiel in zijn romans, zonder daarbij blijk te geven van een persoonlijke stellingname. *De stille kracht*, Couperus' enige echte 'Indische' roman uit 1900, vormt hierop geen uitzondering. Deze roman is vaak geïnterpreteerd als min of meer verholde kritiek op het Nederlandse kolonialisme rond 1900. Maar waarom komen sommige koloniale kwesties dan wél nadrukkelijk aan bod en andere, die van veel groter historisch belang lijken, juist niet?

Door Liesje Schreuders

Gekostumeerde fancy fair: 'Pistache- en chocolade tent', vervaardiger L.M. Delboy-Baer, 1902. Collectie: Haags Gemeentearchief

Hoewel *De stille kracht* een roman is, een verzonden verhaal over fictieve personages, is de wereld buiten de roman op allerlei manieren erin terug te vinden. Geografische aanduidingen, eigennamen, maar ook bepaalde gebeurtenissen in de intrige van de roman lijken 'echt'. Dat wil zeggen, ze lijken geheel of gedeeltelijk overeen te komen met namen en gebeurtenissen uit de werkelijkheid.¹

In een artikel in *Indische Letteren* uit 2008 wijst Sophie Zijlstra op één van zulke gebeurtenissen waarbij de historische werkelijkheid herkenbaar lijkt te zijn weergegeven.² Zodanig dat ook Frédéric Bastet in zijn biografie van Couperus concludeert dat ‘de grens tussen fictie en literair reisjournaal [...] hier ineens [wordt] overschreden’.³ Het gaat om een passage halverwege het verhaal, direct volgend op de dramatische scène in hoofdstuk IV waarin hoofdpersoon Van Oudijck weigert toe te geven aan de smeebeden van de Raden-Ajoe Pangéran, een weigering die zijn lot zal bezegelen.⁴

Ternate en Transvaal

Van Oudijck is resident van het fictieve gewest Laboewangi op Oost-Java. Hij regeert oppermachtig over zijn gewest, daarin bijgestaan door de Javaanse regent, de Raden Adipati Soerio Soenario. Van Oudijck heeft een problematische verhouding met deze regent. Volgens de koloniale politiek is die een medebestuurder, volgens de etiquette zijn ‘jongere broeder’.⁵ Maar in de praktijk lijkt hij vooral een ondoorgrondelijke vijand. Ook Soenario’s jongere broer, de regent van Ngadjiwa, bezorgt de resident kopzorgen. Hij misdraagt zich tijdens een openbare gelegenheid, zodat Van Oudijck hem bij het gouvernement voordraagt voor ontslag. Wanneer de moeder van de beide regenten, de Raden-Ajoe Pangéran, zich voor de resident komt vernederen door hem te smeken haar zoon te sparen, blijft Van Oudijck bij zijn standpunt.

Het is een belangrijk moment in het verhaal: ‘Misschien, als hij had toegegeven, ware zijn leven anders geweest’, orakelt de verteller.⁶ Vanaf dat moment zal ‘de stille kracht’, die zich al vanaf het begin van het verhaal in de koloniale slaapkamers en tuinen manifesteert, niet meer te stuiten zijn. Eerst wordt Van Oudijcks promiscuë vrouw Léonie met sirih bespuwd. Een ‘verschrikkelijke nacht’ in de badkamer van het residentshuis volgt.⁷ Het lijkt even alsof alles daarna weer rustig wordt in Laboewangi, maar meer onverklaarbare en geheimzinnige gebeurtenissen jagen de Nederlanders de stuipen op het lijf. Ten slotte zal de stille kracht de machtige resident breken; hij trekt zich terug in de bergen van Garoet. ‘Het was iets, waartegen niets hielp... [...] dat vreemde, dat oneigenlijke [...] dat [de Europeaan, LS] vijandig is en onbegrijpelijk,’ verklaart hij aan zijn lotgenote Eva Eldersma.⁸

Halverwege dit noodlottige verhaal, als alles nog koek en ei lijkt in huize Van Oudijck, maakt de kleine koloniale gemeenschap van Laboewangi zich op voor een groot ‘weldadigheidsfeest’. De aanleiding voor dit feest wordt kort en bondig omschreven in de openingspassage van de vijfde paragraaf van het vierde hoofdstuk, direct volgend op de dramatische scène met de Raden-Ajoe Pangéran:

Er waren berichten van Ternate en Halmaheira, dat eene ontzettende zeebeving de groep der eilanden daar had geteisterd, dat gansche dorpen waren wegge-

spoeld, dat duizenden waren zonder dak. In Holland hadden de telegrammen groter emotie gewekt dan in Indië, alsof men er meer gewend was aan het beven der zee, aan de opheffingen der aarde. Men had veel gesproken over Dreyfus, men begon te spreken over Transvaal, maar over Ternate sprak men ternauwernood. Toch was in Batavia gevormd een hoofdcomité en Van Oudijck belegde een vergadering. Vastgesteld werd zoo spoedig mogelijk in de societeit en haren tuin een weldadigheidsfeest te geven. Mevrouw Van Oudijck, als naar gewoonte, droeg alles over aan Eva Eldersma en bemoeide zich met niets. Een ontroering van drukte voer veertien dagen door Laboewangi. In het doodstille plaatsje van Indisch-binnenlandsche sluimering begon een woeling van kleine harts-tochtjes, ijverzuchtjes en vijandschapjes te ontwaken.⁹

‘Het blijkt dat Couperus, meer nog dan ik aanvankelijk dacht, uit eigen ervaring geput heeft voor *De stille kracht*’, schrijft Sophie Zijlstra over deze paragraaf. In Pasoeroean, het ‘echte’ Laboewangi, gaf Couperus’ oudere zus Trudy Valette immers precies zo’n weldadigheidsfeest, in aanwezigheid van haar schrijvende broer Louis. De *Soerabaya Courant* van 17 november 1899 berichtte dat op deze fancy fair 1500 gulden werd opgehaald ‘ten behoeve van Ceram en Transvaal’. Zijlstra merkt op dat ook ‘het beven der zee’ dat Couperus beschrijft, echt ‘heeft plaatsgevonden’.¹⁰

Maar hoe zit het dan met ‘Dreyfus’? En wat wordt er bedoeld met ‘Transvaal’? Wie de geschiedenis van het kolonialisme kent, begrijpt wellicht het belang van deze namen, zo terloops in de tekst ingebracht. Door hun korte vorm fungeren ze als een soort signaalwoorden, indexen voor het beschavings- en kolonialismedebat dat rond 1900 de Nederlandse politiek en samenleving in zijn greep hield.¹¹ Een debat over de werking en reikwijdte van het mondiale imperialisme, dat toen op zijn hoogtepunt was.

Hieronder zal ik uit de doeken doen wat dat imperialisme aan het eind van de negentiende eeuw precies inhield. Vervolgens probeer ik uit te leggen in hoeverre we *De stille kracht* kunnen lezen als een realistische weergave van dat imperialisme. Zag Nederland inderdaad al rond 1900 zijn koloniale avontuur stranden, zoals *De stille kracht* suggereert?

Aan de beantwoording van die vraag gaat echter nog een belangrijke vraag vooraf. Wie de passage hierboven in een historiserend licht bekijkt, zal zich namelijk verbazen over een opvallende leegte of lacune in de tekst. In het rijtje ‘Dreyfus, Transvaal, Ternate’ ontbreekt één naam: ‘Atjeh’, ook wel gespeld als ‘Aceh’ of ‘Atjin’. In de tijd dat Couperus *De stille kracht* schreef, was er in dat gebied in het noorden van Sumatra een oorlog gaande – de grootste oorlog die Nederland ooit heeft gevoerd.¹²

Waarom noemt de verteller van *De stille kracht*, die perfect op de hoogte lijkt van het reilen en zeilen van de koloniale samenleving, wél Dreyfus, wél Transvaal, maar niet Atjeh, zelfs niet Sumatra of generaal Van Heutsz? Waarom wordt er wel naar

een dreiging uit Amerika en Japan verwezen, naar de sluimerende aanwezigheid van verzetsbewegingen onder de ‘inlandse’ bevolking¹³ – maar niet naar de oorlog die op dat moment plaatsvond binnen de Indische archipel, en die als de bloedigste koloniale strijd de Nederlandse geschiedenis zou ingaan?¹⁴

Imperialisme

De Atjeh-oorlog woedde vanaf 1873 en kende verschillende fases tot 1942, toen Japan Nederlands-Indië bezette. Daarmee valt deze oorlog in chronologische zin samen met de tijd van het moderne imperialisme. Onder ‘imperialisme’ verstaan we, in de woorden van historicus Maarten Kuitenbrouwer, ‘het doelgericht en daadwerkelijke streven naar de vestiging van formele of informele politieke heerschappij over een andere samenleving’. Wat de moderne tijd betreft, valt dit streven samen met de koloniale politiek van ‘Westerse’ mogendheden in het laatste kwart van de negentiende en het eerste kwart van de twintigste eeuw.¹⁵

Kuitenbrouwer beschrijft hoe rond 1900 dit Westerse imperialisme steeds agressiever werd. Daarbij speelde de opkomst van ideologische stromingen zoals het nationalisme en het sociaal-darwinisme een grote rol.

Dat imperialisme en nationalisme twee kanten van dezelfde medaille zijn, bewijst ook de zogeheten Dreyfusaffaire, die zich afspeelde nadat de Franse officier Alfred Dreyfus in 1894 voor verraad en spionage voor Duitsland was veroordeeld. Achter deze onterechte veroordeling school rabiaat antisemitisme en een verlangen naar de terugkeer van de monarchie. Over de hele wereld vatten verdedigers van Dreyfus de zaak op als een kwestie van ‘macht boven recht’.¹⁶ De Franse schrijver Émile Zola, Couperus’ literaire leermeester, mengde zich in het debat met zijn beroemde open brief aan de president van de Republiek: ‘J’accuse...!’, gepubliceerd in het dagblad *L’Aurore* op 13 januari 1898. De zaak schaadde het aanzien van het Franse leger, wat weer gevolgen had toen het, later dat jaar, bijna tot een militair treffen kwam tussen Frankrijk en Groot-Brittannië in het huidige Zuid-Soedan.

Dat bijna-treffen was weer een gevolg van de Wedloop om Afrika (1888 - begin WOI). Verschillende Europese mogendheden probeerden elkaar voor te zijn in het koloniseren van Afrikaanse landen. De Britse expansie op dat continent had zich tot dan toe vooral op Egypte én op Zuid-Afrika gericht, zoals blijkt uit de Zoeloe-oorlog van 1879 en de daaropvolgende Eerste Boerenoorlog in de Transvaal van 1880-1881. Het Britse streven was om het hele oosten van Afrika te koloniseren en een ‘spoorlijn van de Kaap tot Caïro’ aan te leggen. De Franse imperiale drift ging daar lijnrecht tegenin. De wedloop riep aan alle kanten spanningen, verdenkingen en angsten tussen landen onderling op.

Het Franse, maar vooral het Britse imperialisme werden vanuit Nederland met argusogen bekeken.¹⁷ Het Verenigd Koninkrijk was immers van oudsher de grootste rivaal én de grootste partner van Nederland op economisch gebied. In de tijd dat

Nederland deel uitmaakte van het Franse Keizerrijk waren de voormalige VOC-koloniën in Azië in Britse handen gekomen; van 1811 tot 1816 had Thomas Raffles als ‘luitenant-gouverneur’ over Java en onderhorigen geregeerd. Nadat Napoleon verslagen was, veranderden de machtsverhoudingen. De concurrenten Nederland en het Verenigd Koninkrijk maakten afspraken met elkaar over hun aanspraken op bepaalde gebieden. Na onderhandeling sloten het Verenigde en het Nederlandse Koninkrijk op 17 maart 1824 het Traktaat van Londen. De Nederlanders zagen af van hun posities ten noorden van de Straat van Malakka in ruil voor de Britse bezittingen op Sumatra. Het Traktaat moest onder andere de onafhankelijkheid van het sultanaat Atjeh waarborgen. Dit sultanaat bevond zich in het noorden van het eiland Sumatra, dat op dat moment nog lang niet volledig aan Nederlands gezag was onderworpen.¹⁸ Nederland kreeg daarnaast de ‘taak’ om de vrije scheepvaart rond Sumatra te bevorderen en zag af van zijn aanspraken op Malakka, waarmee de Britse kroonkolonie van de Straits Settlements tot stand kwam.

Boerenpropaganda

Met het Traktaat van Londen regelden beide landen dus hun invloedssfeer in Zuidoost-Azië. In 1870, een jaar na de opening van het Suezkanaal, werden de Brits-Nederlandse verdragen vernieuwd. De nieuwe traktaten beoogden niet alleen de ‘levering’ van duizenden koelies vanuit Brits-India aan Nederlandse plantages, maar hadden ook als expliciet oogmerk de Nederlandse invloedssfeer op Sumatra te vergroten, ‘in ruil voor’ de Goudkust (Guinee) in Afrika en vrijstelling van bepaalde in- en uitvoerrechten voor de Britten.

We zien dus dat territoriale claims op bepaalde gebieden in de wereld, met name in Afrika, maar ook in overige delen van Zuidoost-Azië, door Nederland werden losgelaten, terwijl claims op gebieden binnen Indonesië werden versterkt. Op de beruchte Conferentie van Berlijn in 1884-1885, toen Europese mogendheden het

Afrikaanse continent als een legpuzzel verdeelden, was het Koninkrijk der Nederlanden wel aanwezig, maar met nogal wat reserves en zeker niet als (veel)eisende partij.¹⁹ Ook tijdens de grote Vredesconferentie van 1899 hield Nederland zich afzijdig, bij toenemende rivaliteit van grote burens Verenigd Koninkrijk en Duitsland. In oktober van dat jaar vielen de Zuid-Afrikaanse Boeren echter de Britse Kaapkolonie en Natal binnen. De daaropvolgende Tweede Boerenoorlog ging gepaard met een internationale Boerenpropaganda. President Paul Kruger verliet Zuid-Afrika aan boord van een Nederlands oorlogsschip en vestigde zich in Nederland, waar hij door massa’s enthousiastelingen werd toegejuicht. ‘Stamverwantschap’ met de Boeren was een concept dat al ‘in de loop van de jaren tachtig een aanmatigende en expansieve

Paul Kruger tijdens zijn vierde inauguratie als president van Zuid-Afrika. Anoniem, 1898. Provincial Archives of the Free State, Collection Dr. Hendrik Muller, photo collection no. VA0952

Politieke cartoon over de Boerenoorlog: John Bull stuurt Britse troepen op Paul Kruger af. J.S. Pughe (1900). Tijdschrift Puck

strekking' begon te vertonen, aldus Kuitenbrouwer.²⁰ Men stelde zich de Boeren als de 'Geuzen der negentiende eeuw' voor, hun oorlog als een 'Vrijheidsstrijd' tegen 'het perfide Albion'. De Boeren vertegenwoordigden bovendien 'het ware christendom' in Zuid-Afrika, aldus de latere Nederlandse premier Abraham Kuyper, als: '[...] heel een volk, vaders, zoons en kleinzons, dat, in naam des Heeren, zijn bloed stort voor zijn eigen land en zulk een zedelijke kracht vertoont dat heel de wereld er van trilt.'²¹ In economische, maar vooral in cultureel-imperialistische zin stelde Nederland dus groot belang in 'de Transvaal' en dus ook in die oorlog, die pas na eindeloos bloedvergieten in 1902 door de Britten werd gewonnen.

Intussen wezen de socialisten in en buiten de Tweede Kamer erop 'dat Nederland in Indonesië net zo'n imperialistische roofoorlog bedreef als Engeland tegen de stamverwante Boeren in Zuid-Afrika'.²² Men doelde daarbij natuurlijk op Atjeh. De liberaal Verhey wees bovendien nog 'op het fundamentele verschil tussen de Boeren, (...) en de Atjehers', een verschil tussen beschaving en barbaarsheid, tussen industrie en zeeroverij en tussen wit en zwart. Maar hoewel de liberale minister Jacob Cremer ronduit ontkende dat er 'kapitalistische doeleinden' aan de 'pacificatie' van Atjeh ten grondslag lagen, bleven socialistische schrijvers als Henriette Roland Holst hameren op de analogie tussen 'Transvaal' en 'Atjeh' en (dus) tussen Brits en Nederlands imperialisme.²³

De Atjeh-oorlog

De socialisten hadden natuurlijk gelijk met hun kritiek. Zoals de verdragen met de Britten onderstreepten, was het eiland Sumatra vanaf de jaren zeventig steeds belangrijker geworden voor het Nederlandse Koninkrijk. De Grote Depressie van de jaren 1880 had zich doen voelen in de suikerexport van Java, maar met tabak, rubber en steenkool op Sumatra vielen nog wel enorme winsten te behalen.

Aan het eind van de negentiende eeuw begon men bovendien het belang van aardolie in te zien, dat in Noord-Sumatra op sommige plekken zo uit de grond opborrelde. In 1890 werd de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië opgericht, kortweg 'de Koninklijke', de voorloper van Shell.

De Atjeh-oorlog kan vanuit deze economisch-politieke achtergrond, dus vanuit imperialistische motieven, verklaard worden. Daarbij was de oorlog in eerste instantie sterk *pre-emptive* van aard, wat wil zeggen dat Nederland agressief naar suprematie in Atjeh streefde 'om andere landen vóór te zijn'.²⁴ De inname van de kraton (versterkt verblijf) van de hoofdstad van Atjeh in 1874 leidde dan ook tot

Kaart van Sumatra
met Atjeh op inzet
(1910). Winkler Prins

groot vertoon van blijdschap in ‘ons’ land: vlaggen, vuurwerk, fanfares, liederen, optochten. ‘De kraton is ons’, juichte een extra bulletin van de Nederlandsche Staatscourant.²⁵ De daaropvolgende formele annexatie van het voorheen onafhankelijke sultanaat maakte echter geen einde aan de oorlog, integendeel: het was de start van een slepende guerrilla, die decennia zou duren.²⁶ Aan Nederlandse zijde leidde deze guerrilla voor het eerst tot vragen over de ethische rechtvaardiging van het kolonialisme, betoogt Paul van ’t Veer in zijn geschiedenis van de Atjeh-oorlog.²⁷ Het conflict werd dus niet alleen op de grond, maar ook ‘op papier’ gevoerd, in brochures, kranten en andere geschriften. Dit weerspiegelt de groeiende belangstelling voor de overzeese gebiedsdelen in Nederland, niet alleen in economische, maar ook in wetenschappelijke en culturele zin. Al in de jaren vijftig van de negentiende eeuw waren het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land-, en Volkenkunde en het Indisch Genootschap opgericht. In 1873 kwam daar het Aardrijkskundig Genootschap bij. Bestaande missie- en zendingsgenootschappen breidden vanaf de jaren zeventig hun activiteiten in Indië navenant uit.

In reactie op het ontstaan van ‘militante hervormingsbewegingen in de Islam, vanuit Noord-Afrika en het Midden-Oosten’²⁸ bekostigde het departement van Koloniën in 1884 de ‘studiereis’ van de jonge Christiaan Snouck Hurgronje naar Mekka in opdracht van het KITLV. Daarna werd hij regeringsadviseur voor Islamitische aangelegenheden in Batavia. De aanbevelingen in het ‘Atjeh-verslag’ van Snouck Hurgronje uit 1892 en die van de latere generaal Van Heutsz uit 1893 vormden het richtsnoer voor de zogenaamde ‘pacificatie’ van Atjeh na 1898, namelijk de militaire onderwerping van het hele gebied.²⁹ Daarmee raakte de oorlog in een nieuwe, offensieve fase. In 1896 viel de legendarische Atjeher Teuku Umar³⁰ zijn voormalige Nederlandse bondgenoten buiten de linie aan. ‘Evenals het “verraad van Lombok” in 1894 veroorzaakte deze gebeurtenis een storm van nationalistische verontwaardiging,’ schrijft Piet Hagen in *Koloniale oorlogen in Indonesië*. Hierna werd de vallei van het huidige Aceh Besar door generaal Vetter hard ‘getuchtigd’ met assistentie van honderden dwangarbeiders en Chinese koelies. Ontelbare wreedheden en tienduizenden vluchtelingen waren het gevolg.³¹

Van Heutsz veranderde samen met Snouck de tactiek en de uitkomst van de guerilla-oorlog in Atjeh. Hij wist in 1899 Teuku Umar te verslaan, bestreed de mystieke verzetsbeweging van ulama teungku Tapa aan de oostkust door akkoorden met plaatselijke radja’s te sluiten, en stelde een militaire bezetting in. De ‘pacificatie’ werd ‘in brede kring als een succes’ beschouwd, schrijft Kuitenbrouwer.³² In het jaarverslag van de Koninklijke Olie over 1897 werden gunstige resultaten voorgespiegeld, ‘nu het Indisch Gouvernement op zulk een flinke en voortvarende wijze het gezag vestigt en handhaaft in het Noorden van Sumatra, en ons moedig leger zijn wapenfeiten met succes ziet bekroond.’³³

Conclusie

Als we de hiervoor geciteerde fancy fair-passage in *De stille kracht* nader onder de loep nemen ('waarschijnlijk geen woord verzonnen', aldus Zijlstra³⁴) valt ons de al genoemde reportageachtige stijl van de eerste alinea op, maar ook de nauwelijks verholten spot die de vertelstem jegens 'Laboewangi' bezigt. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de vele verkleinwoordjes: 'In het doodstille plaatsje van Indisch-binnenlandsche sluimering begon een woeling van kleine harts-tochtjes, ijverzuchtjes en vijandschapjes te ontwaken.' Het blijkt ook uit het vervolg van het hoofdstuk, met de beschrijvingen van de fancy fair zelf: 'een groote pret en lust tot veel geld uitgeven, vooral voor Transvaal.'³⁵

Maar de tragische spanning en het noodlotsidee worden, tussen de voorbereidingen van de fancy fair door, wel verder opgevoerd en uitgewerkt. Van Oudijck weet middels diplomatiek overleg, dreigend met de macht van het gouvernement, een opstand

onder de 'inlandse' bevolking te voorkomen.

'Maar [...] wat hij niet zag en hoorde en voelde, dat was de heel stille kracht, die wel neêrsloeg maar toch smeulde, als een vulkanisch vuur onder de schijnbaar rustige drevén van bloemen en vriendschap en vrede: de haat, die een macht zoû hebben van ondoordringbaar mysterie, waartegen hij, Westerling, ongewapend was.'³⁶

Hier en elders duiken we als het ware onder de oppervlakte van het koloniale wereldje, om daar een bodem van haat, angst en mysterie te

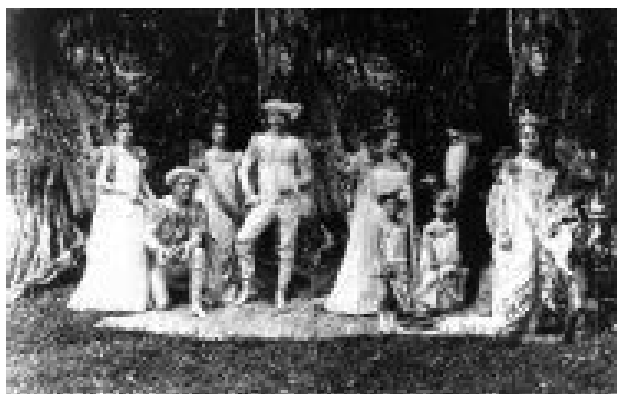

Tableau vivant te Pasoeroean met onder ander Trudy Valette-Couperus. 1899/1900. Collectie: Literatuurmuseum, den Haag

vinden. Die bodem wordt gelegd door de (vaak ironische, externe) verteller, die steeds wijst op wat de personages niet zien en weten, of niet willen zien en weten, maar wat er wel is. Wat is de uitwerking hiervan op de lezer? Aan de ene kant voelen we de bekrompenheid, de kleinheid van de koloniale gemeenschap, zoals die in de roman via de vertellerstekst op de lezer wordt overgedragen. Aan de andere kant kunnen we ons inleven in de tragiek van de koloniale bestuurder die het beste met 'zijn' mensen voor heeft. Indië is nog niet verloren, nog lang niet zelfs, maar de rampspoed is al wel geboren: het verlies van de kolonie wordt in *De stille kracht* op tragische wijze aannemelijk en invoelbaar gemaakt. Misschien zelfs – voor wie in orakels gelooft – voorspeld.³⁷

De stille kracht valt dan ook te lezen als een tragisch verhaal over botsende belangen, psychologische conflicten, noodlot, verlies en ondergang.³⁸ De intrige rond de resident en zijn familie is aangrijpend, niet in de laatste plaats vanwege de mysterieuze vijandschap die uitgaat van de Javaanse omgeving, 'grond en sfeer en ziel', zoals Couperus het in een brief uit 1919 stelde.³⁹ Met de resident gaat een nobel en sterk karakter ten onder met helaas één tragische fout, namelijk het ongelooft in 'de stille kracht'.

De literaire argumenten voor deze interpretatie laat ik verder voor wat ze zijn. Ze snijden voor het grootste deel hout, maar zijn tegelijk gedeeltelijk aanvechtbaar.⁴⁰ Ook historisch gezien strookt deze interpretatie niet precies met de feiten, zoals ik hier heb willen aantonen. In werkelijkheid zat Nederland immers nooit zo stevig in het zadel in Indië als juist rond 1900, toen Couperus zijn Indische roman schreef. De koloniale macht was toen op haar hoogtepunt, de verovering van de ‘buitengewesten’ zeer succesvol en lucratief. De winsten, met name die van het Sumatraanse petroleum, bleven stromen. Inderdaad zou het niet zo heel lang meer duren voor Nederlands-Indië het veld zou moeten ruimen, om plaats te maken voor nieuwe politieke en economische constellaties. Maar het Indonesische nationalisme, islamisme en communisme, die aan de basis stonden van de Indonesische revolutie van 1945, bestonden rond 1900 nog slechts in kiemvorm – en misschien zelfs dat niet. Van het zogenaamde panazianisme had buiten Japan nog vrijwel niemand gehoord.⁴¹

Als Couperus met *De stille kracht* een beeld wilde scheppen van tragische ondergang, van gespleten en perverse koloniale subjecten, van een zichzelf ondermijnende koloniale macht – dan kon hij die Atjeh-oorlog natuurlijk helemaal niet gebruiken. Generaal Van Heutsz, de grote pacificator, beloond met het onderkoningchap van Indië en gestorven als rijk en beroemd man, is géén Van Oudijk. Integendeel.

De militaire successen in Indië golden destijds als bewijs dat Nederland heus wel wat had in te brengen op het wereldtoneel. ‘Ons’ land was weliswaar klein in Europa, maar: ‘Wij kunnen internationale plicht op hoge wijze vervullen, als wij in Indië op onzelfzuchtige, moedige wijze onze taak ten uitvoer brengen’, schreef de invloedrijke journalist Charles Boissevain in het *Handelsblad* van 12 augustus 1900. En: ‘Opnieuw, zij het op kleiner schaal dan in de 17de eeuw, zwermen de Nederlanders uit’, meende ook de Leidse letterkundige G. Kalff.⁴²

Dat beeld strookt voor geen meter met het tragische beeld in *De stille kracht* van een kleine, vermoeide verzameling ‘welwillenden’ die door een geheimzinnige, onbegrepen macht uit hun aards paradijs worden verdreven. Levert Couperus met zijn ironische visie op die koloniale kliek dan niet ook juist kritiek op de Nederlandse imperiale aspiraties? Laat hij daarom ‘Atjeh’ onbenoemd – als teken van de diepe, perverse onverschilligheid van ‘de Nederlander’ in de kolonie? Wellicht.

Maar ten slotte, mijn hele redenering ten spijt, kan het natuurlijk ook zo zijn dat de grote schrijver gewoon is vergeten om ‘Atjeh’ te noemen. *Quandoque bonus dormitat Homerus.* 🐼

Liesje Schreuders is oud-hoofdredacteur van Arabesken. Dit artikel is onderdeel van een breder onderzoek naar de receptie van de klassieke traditie in de koloniale romans Max Havelaar van Multatuli en De stille kracht van Louis Couperus.

Noten

1. Zie Frédéric Bastet, *Louis Couperus. Een biografie*. Amsterdam, 1987, p.233: 'hoe nauwkeurig hij in zijn beschrijvingen de werkelijkheid volgde'.
2. Sophie Zijlstra, 'Poffertjes in Passeroean. Louis Couperus in Indië', in: *Indische Letteren* 23 (2008), p.207-219.
3. Bastet, *Louis Couperus*, p.235.
4. Louis Couperus, *De stille kracht (Volledige Werken Louis Couperus 17)*. Amsterdam/Antwerpen 1994, p.116-122.
5. Idem, p.35.
6. Idem, p.122.
7. Idem, p.180-181.
8. Idem, p.220-221. Eva Eldersma wordt wel beschouwd als de vrouwelijke pendant van Van Oudijck, omdat ook zij, als 'vertegenwoordigster van het Europese element', aan het einde van de roman het veld moet ruimen. Zie Jacqueline Bel, 'Fin de siècle en belle époque (1900-1914)' in: *Bloed en rozen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900-1945*, Amsterdam 2015, p.34-35.
9. Couperus 1994, p.122-123.
10. Dat klopt – min of meer. Ternate en Halmaheira, waarvandaan de berichten in *De stille kracht* zouden komen, zijn twee eilanden in de Noord-Molukken. Het eiland Ceram ligt op ongeveer 450 kilometer ten zuiden daarvan. Zie: Zijlstra, 'Poffertjes in Passeroean', p.215-216.
11. Zie Dr. M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902*. Amsterdam/Dieren 1985, p.190-199 en passim.
12. Zie Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*. Amsterdam, 1980.
13. Couperus 1994, p.70 en passim.
14. Zie bijv.: Anton Stolwijk, *Atjeh. Het verhaal van de bloedigste strijd uit de Nederlandse koloniale geschiedenis*. Amsterdam, 2016.
15. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, p. 8-9.
16. Idem, p.199.
17. Idem, p.81-82.
18. Het is de vraag of het dat ooit is geweest...
19. Idem, p.88-94.
20. Idem, p.126.
21. Idem, p.181.
22. Maarten Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', in: *BMGN* 113 (1998), nr. 1, p. 57.
23. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, p.191-193.
24. Idem, p.64-65.
25. Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, p.99.
26. In totaal zou de oorlog volgens Maarten Kuitenbrouwer tussen 1899 en 1909 aan ruim 22.000 Atjehers het leven kosten, naast 508 doden aan Nederlandse zijde. Zie: *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, p.168. Piet Hagen schat het totaal aantal slachtoffers van de Aceh-oorlog(en)

- tussen 1873 en 1942 rond de 100.000, zie Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië. Vijf eeuwen verzet tegen vreemde overheersing*. Amsterdam, 2018, p.479.
27. Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, p.126-133. Zie ook Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, p.66-74 en passim.
 28. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, p.97.
 29. Idem, p.164. Volgens Snouck was de Nederlandse positie die van 'de aan de ketting liggende aap', en de positie van de 'kampongbewoners om ons heen' die van de gebeten hond, en moest er dus een eind komen aan die posities. Zie Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, p.189.
 30. Teuku Umar, die zich ook Teuku Johan liet noemen, was een uleëbalang ofwel Atjehse warlord die onder meerdere hoedjes speelde. Zijn levensbeschrijving heeft wel wat weg van dat van de fictieve Sandokan. Teuku Umar bezat pepertuinen, las Engelse en Nederlandse kranten, overviel schepen en werd door de sultan van Atjeh tot Heer der Zee verheven. 'Dankzij' hem vochten Atjehers tegen Atjehers, wat Nederlandse levens spaarde. Zie Hagen, *Koloniale oorlogen*, p.464-465.
 31. Idem, p.466.
 32. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, p.169.
 33. Idem, p.169-170.
 34. Zijlstra, 'Poffertjes in Passeroean', p.215.
 35. Couperus 1994, p.133.
 36. Idem, p.132.
 37. Zie Jacqueline Bel, 'Fin de siècle en belle époque', p.32. Elsbeth Ety noemt *De stille kracht* 'de voorvoelde tragedie van de onvermijdelijke ondergang van een onhoudbaar systeem', in 'Het grootse werd vergeefs verricht', in: *NRC Handelsblad*, 13 mei 2005.
 38. Zie Geert Onno Prins, 'Oedipous in de dessa. De stille kracht als klassieke tragedie', in: *Indische Letteren* 29 (2014), p.179-194.
 39. 'De stille kracht geeft vooral weër de geheimzinnige vijandschap van Javaanschen grond en sfeer en ziel, tegen den Nederlandschen veroveraar. Deze vaak verborgen hostiliteit is een mystiek element in het boek.' Citaat uit brief aan Willy Timmermans van 3 april 1919, zie *Louis Couperus, De Correspondentie*. Bezorgd door H.T.M. van Vliet. Amsterdam, 2013, p.879.
 40. Zie hierover Liesje Schreuders, 'Het failliet van het patriarchaat in de vorm van de tragedie?' dat waarschijnlijk in 2023 in *Indische Letteren* zal verschijnen.
 41. Zie Sven Saaler and Christopher W. A. Szpilman, 'Pan-Asianism as an Ideal of Asian Identity and Solidarity, 1850–Present', <https://apjff.org/2011/9/17/Christopher-W.-A.-Szpilman/3519/article.html>, geraadpleegd t/m 17 augustus 2022. Vooral de Russisch-Japanse oorlog (1904-1905) zou hier verandering in brengen.
 42. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, p.145-146 en 136.